

КОМУНІКАТИВНА АНТИЦИПАЦІЯ ЯК ОСОБИСТІСНИЙ ВИМІР ТВОРЧОСТІ ДИТИНИ У ВЗАЄМОДІЇ З ОТОЧУЮЧИМИ

К. психол. наук, доцент *Михальська С. А.*

Україна, Кам'янець-Подільський, доцент кафедри корекційної педагогіки та інклюзивної освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_ws/30112019/6789

ARTICLE INFO

Received: 28 September 2019

Accepted: 10 November 2019

Published: 30 November 2019

KEYWORDS

anticipation,
creativity,
child,
speech behavior,
communication,
interaction.

ABSTRACT

Antitrust, which provides a key way to identify the driving forces for self-development and the development of speech behavior have been examined in this article. Some aspects of the influence of antitrust in the social interaction of the child with the environment in various situations of uncertainty and familiar content, the importance of creative achievements of the communicative-speech development of the senior preschooler on the growth of conscious self-regulation of linguistic behavior have been confirmed here. It has been proved that one of the lines of personal potential development is the speech behavior of the child and the presence of creative driving force - antitrust, aimed at creating of the future result of the interaction and making decisions on the subsequent course of the communicative situation based on this image. It has been affirmed that the general mental development of the child, the formation of «preschool maturity» is the base ground for the manifestation of creativity, in particular in communicative activities and the development of antitrust capabilities of the child as a manifestation of «anticipation of the future», designing as creative prediction, creating images of future activities. It has been made a conclusion concluded that inheritance of cultural traditions, although it provides a person with a tool for the implementation of linguistic communication, but without forming a creative imagination destroys effective meaningful personality traits: integrity, uniqueness, activity, expression, openness, self-development, self-regulation.

Citation: Михальська С. А. (2019) Komunikatyvna Antytsypatsiia yak Osobystisnyi Vymir Tvorchosti Dytyny u Vzaiemodii z Otochuiuchymy. *World Science*. 11(51), Vol.4. doi: 10.31435/rsglobal_ws/30112019/6789

Copyright: © 2019 Михальська С. А. This is an open-access article distributed under the terms of the **Creative Commons Attribution License (CC BY)**. The use, distribution or reproduction in other forums is permitted, provided the original author(s) or licensor are credited and that the original publication in this journal is cited, in accordance with accepted academic practice. No use, distribution or reproduction is permitted which does not comply with these terms.

Вступ. Сучасний виклик у формуванні досвіду взаємодії старших дошкільників з дорослими та однолітками має багатовекторне спрямування. Зміни соціальної ситуації розвитку віддзеркалюються численними новими завданнями, що постають перед дитиною 5–7 років життя. Соціум ставить перед дитиною вимоги щодо прояву особистісної активності враховуючи актуально значущі для віку зміни: перехід від дошкільної до початкової освіти, зміна провідної життєдіяльності з ігрової до учбової, розширення ситуацій спілкування з дітьми, що мають особливі освітні потреби в інклюзивних групах дошкільного закладу чи початкової школи, збільшення міграційних процесів у суспільстві та розширення досвіду взаємодії з ровесниками різних національностей.

Розуміння дорослими вибору дитиною стратегій мовленнєвої поведінки в знайомих та невизначених ситуаціях потребує теоретичного аналізу взаємозв'язків інтегративного поняття «антиципація», яке надає дитині перспективу передбачення майбутнього результату взаємодії з оточенням та актуальними можливостями, які проявляються у дитини у рівні досягнень комунікативно-мовленнєвого розвитку.

Результати дослідження. Аналіз історії психологічних досліджень антиципації свідчить про такі тенденції розвитку поняття антиципації, як розширення його обсягу і змісту; перехід від розгляду антиципації як складової окремих явищ до уявлення про антиципацію як універсальний компонент будь-якої активності; пошук закономірностей функціонування та розвитку антиципації, інваріантних відносно конкретного змісту активності суб'єкта і формуванні загальнопсихологічної теорії антиципації; виявлення особливостей антиципування, зумовлених специфікою конкретних різновидів людської діяльності і становленні спеціально-психологічних концепцій антиципації (комунікативної, педагогічної, ділової тощо).

Проведений теоретичний аналіз феномену антиципація дозволяє підкреслити, що антиципація може розглядатися як підґрунтя для оцінки успішності дитини в організації комунікативної діяльності з оточенням. Вимоги до особистісної активності в умовах зміни соціальної ситуації розвитку при переході від дошкільної до початкової освіти, поява нових ситуацій спілкування з дітьми, що мають специфічні освітні потреби в інклюзивних групах, збільшення полікультурних зв'язків дитини з оточенням потребують більш активного врахування творчих проявів взаємодії дитини з оточенням, якими виступають форми передбачення майбутнього результату взаємодії.

Антиципація як специфічна здатність людини, що являє собою цілісне утворення, в процесуальному плані є послідовністю породження продуктів антиципації, якими можуть виступати антиципаційна категоризація майбутнього, антиципаційні образи, стани, установки, антиципаційно орієнтовані дії, а також різного роду інформаційно та предметно матеріалізовані продукти антиципації.

Сучасний етап психологічного аналізу актуалізує концептуальний статус поняття «антиципації» і набуття ним системотворчих функцій. Важливою є тенденція розширення обсягу і змісту поняття антиципації, яке у руслі психології свідомості включало тільки усвідомлювані її форми. Для дитячої психології перспективною є тенденція розглядати неусвідомлювані форми передбачення. Не випадково, що поняттю «антиципація» пропонується надати загальнопсихологічного статусу.

Включаючись в конкретний різновид людської активності, антиципація, поряд з загальнопсихологічними закономірностями, набуває і багато специфічних особливостей. Такою предметною та диференційованою лінією розвитку особистісного потенціалу виступає в нашому дослідженні мовленнєва поведінка дитини та присутність в неї творчої рушійної сили – антиципації, що спрямована на створення майбутнього результату взаємодії та прийнятті на основі цього образу результату рішень про подальше протікання комунікативної ситуації.

Опис антиципації дослідником І.Г.Батраченко [1] доводить, що процес породження продуктів антиципації має відносно сталу поетапно-ієрархічну закономірність. Спочатку з'являється когнітивне відображення антиципованої події, потім у міру її наближення посилюється емоційне ставлення до неї, потім формується переднастройка та установка, які можуть переходити у відповідну дію, а дія, у свою чергу, може породжувати певний матеріалізований продукт антиципації. Тобто активна включеність дитини в комунікативну систему «людина-ситуація», аналітична інтелектуальна задіяність психічних процесів мислення, уяви, сприймання, пам'яті та інших як синтетичних, системно-інтегративних когнітивних процесів пізнання, включає процеси антиципації, сприяє породженню продуктів антиципації.

Погляд на психічні процеси за критерієм часової спрямованості дозволяє довести, що мислення, або уява, з одного боку, може входити у відображення і минулого, і теперішнього, і майбутнього. З другого боку, завдяки своїй темпоральній різнопорядковості, процеси антиципації входять до внутрішньої структури і самого мислення, уяви, сприймання та інших психічних процесів.

В такий спосіб комунікативне завдання незнайомої, невизначеної ситуації спілкування актуалізує актуальний рівень розвитку психічних процесів дитини, актуалізує її психологічний вимір «дошкільної зрілості» й одночасно стимулює прояв уяви для створення продукту антиципації – образу уявного майбутнього. Цей двосторонній та взаємно значущий процес демонструє включення механізму саморуху, саморозвитку дитини. Невизначеність ситуації комунікації, відкритість питань про майбутній результат образу ситуації актуалізує ступінь психологічної зрілості, зокрема сформованість уяви, потрібної для породження продукту антиципації.

Зворотній ефект антиципуючої уяви та створеного продукту як образу майбутнього результату проявляється у тому, що включення процесу уяви як передбачення майбутнього результату актуалізує всі необхідні для подальшого розвитку комунікативної ситуації психологічні особистісні якості, знання, навички, дії, ціннісні орієнтації. Слід визнати, що загальна психічна розвиненість дитини, сформованість «дошкільної зрілості» є базовим підґрунтям для прояву творчості, зокрема у комунікативній діяльності та розвитку антиципаційних можливостей дитини як прояву «передбачення майбутнього», проектування, як творчого прогнозування, створення образів майбутнього у будь якій діяльності.

Водночас, важливо підкреслити, що вирішальна роль в онтогенетичному розвитку антиципації людини належить культурним чинникам, вплив яких переломляється через індивідуальні особливості та соціально-рольові функції людини.

Індивідуальна людська здатність до антиципації тісно пов'язана з соціальним антиципуванням. Онтогенез антиципації людини починається з одночасного освоєння дитиною як філогенетичних, так і культурно-історичних надбань, зокрема понятійного мовлення.

У еволюційно-генетичному плані антиципація людини як прояв вищої форми розвитку випереджаючого відображення дійсності, потребує мовлення та інших розвинутих семіотичних систем, які надають людині змогу піднятися на більш високі щаблі розвитку. За браком розвинутих знакових систем антиципація не може перерости в могутній культурно-історичний фактор формування психіки, який набула людина. Наслідування культурних традицій хоч і надає людині інструмент (мову) для здійснення мовної комунікації, але без формування творчої уяви руйнуються (спотворюються) дієві змістовні ознаки особистості: цілісність, унікальність, активність, вираженість, відкритість, саморозвиток, саморегуляція.

На думку О.О. Сергієнко, вже сам процес психічного розвитку є антиципуючим, бо кожна його стадія не тільки спирається на попередні, є їх продовженням, але й містить у собі зародки та передумови наступних. Оскільки антиципація має загальне значення для регуляції будь-яких різновидів людської активності, то вона має цілий ряд закономірностей, інваріантних відносно конкретного змісту активності суб'єкта [5].

За період дошкільного дитинства розвиток антиципування проходить значний шлях. Дитина починає здійснювати орієнтування в просторово-часовому оточенні, усвідомлює свою теперішню соціальну позицію і передбачає ту, яку вона повинна зайняти в майбутньому. Дошкільник переповнений очікуваннями свого наступного життєвого етапу – навчання в школі.

Дослідницький аналіз антиципації та її ролі у становленні індивідуальної мовленнєвої поведінки дитини висвітлюють наукову новизну та практичне значення отриманих даних, оскільки характеризують підвищену соціальну вагу результатів дослідження для інституціональних змін ситуації розвитку дитини старшого дошкільного віку, який на перехідному періоді від дошкільної до початкової у школі освіти перебуває у різних освітніх інституціях- дошкільних освітніх закладах, центрах розвитку дитини, перших класах початкової школи, у колі родинного виховання.

Дошкільний вік, як відомо, є віком, коли дитина найбільш чутлива до засвоєння мови і коли мовлення особливо інтенсивно розвивається. Але слово не стає засобом антиципування одразу ж зі своєю появою. Спочатку мова дитини є ситуативною, тобто стосується тільки наочної ситуації і зрозуміла тільки при сприйманні цієї ситуації. Згодом, і тільки поступово, у дошкільника з'являються і накопичуються елементи контекстного мовлення, яке породжується і є зрозумілим і без наочного сприймання ситуації, тобто мова дитини поступово набуває здатності відриватися від наочної ситуації і описувати якісь уявні чи пригадані події. Від вербальної констатації дитина переходить до випереджаючого словесного опису своїх наступних дій, мова стає засобом цілепокладання та планування в структурі дитячої діяльності. При цьому зовнішнє коментування і планування своїх дій дитина переводить у план внутрішнього мовлення.

Отже, мовні значення слова спочатку оформлюються як одиниці, що відображають ситуативні теперішні уявлення, а потім вже набувають ретроспективних функцій. І тим самим місце антиципування в загальній структурі психічного відображення людини визначається будовою її психологічного часу. Унаслідок цього процес психічного в цілому розщеплюється на підпроцеси відображення минулого (ретроспекція), теперішнього (презентоспекція) та майбутнього. Оперування вербальними одиницями антиципування спочатку зароджується в

контексті теперішнього і тільки потім переходить на близьке майбутнє, а згодом на більш віддалене майбутнє. У міру розвитку практичної діяльності дитини слово від фіксації результату зміщується на середину дії, супроводжуючи її, потім – на початок операції, а згодом починає все завчасніше передувати їй, набуваючи все істотнішу роль в її спрямуванні. Аналогічно і при спостереженні перебігу подій дитина йде від фіксації сприйнятого до його вербального супроводження, а потім і до антиципуючого їх описування.

Але тут треба зауважити, що оволодіння словом як засобом антиципування і граматичними конструкціями, які дають можливість вербального опису майбутнього, ще не означає, що у людини вже сформувалися логічні структури антиципування.

Ще одним важливим моментом у розвитку антиципування дошкільника є включення до його складу емоційних процесів, поява емоційних передбачень результатів дій, випереджаючої емоційної корекції поведінки. Афект у процесі свого розвитку має тенденцію переміщуватись з кінця дії на її початок. Якщо в ранньому дитинстві емоції виникають постфактум, як позитивна або негативна оцінка чогось, або супроводжують якусь дію, приємну саму по собі, то в дошкільному віці стан справ змінюється. Все частіше емоційні реакції випереджають виконання дії, сприяючи її актуалізації або гальмуванню, тобто здійснюється випереджаюча корекція поведінки, що є важливою віхою в розвитку поведінки та спілкування дитини. Саме цей аспект переміщення емоцій як супровід та завершення дій на випереджаючі переживання стосовно майбутнього результату поведінки видатний дослідник дитячої психології О.В. Запорожець називав «розумними емоціями», підкреслюючи роль випереджаючих емоцій в прийнятті рішення дитини про подальшу мовленнєву поведінку [2].

Особливість доведення ролі творчих досягнень комунікативно-мовленнєвого розвитку дитини та ознак соціальної та комунікативної антиципації в регуляції мовленнєвої поведінки старшого дошкільника, полягає в тому, щоб зрозуміти психологію особистості дитини через логіку розгортання та прояву саме творчих проявів взаємодії дитини з оточенням, якими так блискуче виступають форми передбачення майбутнього результату взаємодії.

Антиципація як здатність передбачити результат, а потім здійснювати дії, орієнтуючись на своє уявлення надає ключовий шлях до визначення рушійних сил для саморозвитку й становлення мовленнєвої поведінки.

Процедура організації обстеження рівня комунікативно-мовленнєвого розвитку дошкільника виступає у формі спеціальної бесіди дорослого з дитиною, що пов'язана з інтерпретацією змісту сюжетних картинок, близьких її досвіду. Обговорення змісту сюжетних картинок дозволяє включати різні дидактичні вправи (лексичні, граматичні).

Бесіда характеризує водночас когнітивну та мовну компетентність: багатство словника, точний відбір лексики, фонетичну і граматичну правильність мовлення. Вся отримана інформація про згадані характеристики мовлення дає підстави зробити висновки про наявність у дитини знань про світ людей, про світ природних явищ, про світ предметів і техніки. Важливу роль при цьому відіграє той факт, що невимушена природна бесіда дає можливість побачити не тільки наявність знань, а насамперед уміння викладати їх, використовувати наявний багаж з метою пізнання та спілкування.

Діагностика комунікативно-мовленнєвого розвитку дитини поєднує питання засвоєння мови та використання мови. Оскільки в мовленнєвій діяльності велике значення має засвоєння не лише діалогічних, а й монологічних форм, то природним завершенням бесіди та інтерпретації ситуації буде створення оповідання на обговорювану тему та виявлення можливості дитини вийти за межі наочної ситуації. А завдання творчого характеру: «Розкажи, що було того, як відбувалися ці події?» та завдання типу «Що буде після того як завершиться ця історія?» вказують саме на можливість включення антиципаційної комунікативної уяви. Присутність у діагностичному обстеженні творчих розповідей дитини на близький досвіду сюжет, надає експериментатору дані для аналізу взаємозв'язків між розвиненою уявою, яка забезпечує дитині здатність передбачати можливі результати різних комунікативних ситуацій та впливає на реальну мовленнєву поведінку.

Діагностичним матеріалом комунікативно-мовленнєвого обстеження та аналізу створених творчих розповідей є: комунікативна спрямованість, прагнення бути зрозумілим для слухача, намагання донести свою ідею, словникове багатство, фонетична та граматична правильність мовлення дитини, рівень творчих досягнень у користуванні мовою.

Методику діагностики комунікативно-мовленнєвого розвитку використовують в оцінці мовленнєвої поведінки дітей, що виховуються в умовах інноваційних освітніх систем, що надає дитині постійний досвід вправління у виборі самостійних рішень в різних ситуаціях спілкування, а також для загального порівняння якостей мовленнєвої поведінки дитини в умовах традиційного формування лінгвістичних якостей мовлення на спеціально організованих дорослим заняттях. Принципово важливою ознакою цієї методики діагностики є включеність характеристик, які вказують на творчі характеристики мовленнєвого розвитку. Ці ознаки слід об'єднувати в блок «особистісний рівень» комунікативно-мовленнєвого розвитку, оскільки саме здатність до регуляції використання мовних засобів у спілкуванні, можливість складання творчих розповідей із передбаченням та виходом за межі наочної ситуації, ціннісні орієнтири в ситуаціях взаємодії між людьми, демонструють розвиток суб'єктності дитини, становлення особистісних якостей, які проявляє дитина у комунікації.

Узагальнений погляд Т.О.Піроженко на предмет обстеження [4] ґрунтується на тому, що мова, як і інші вищі психічні функції, не є простою актуалізацією закладених (успадкованих) людиною жорстко фіксованих механізмів, що лише коректуються в процесі їхнього розвитку. Онтогенез комунікативного, мовного розвитку є складна взаємодія процесу спілкування дитини з дорослими, у якому дитина засвоює як форми взаємодії, так і способи комунікації. Цей процес постійно міняється, ускладнюється й удосконалюється (М.І. Лісіна) [3].

Дослідники вказують, що вивчення процесу комунікативно-мовленнєвого розвитку вимагає комунікативного підходу до його рішення, що враховує положення про єдність розвитку особистості і свідомості (Л.І. Божович, Л.С. Виготський, Д.Б. Ельконін, О.В. Запорожець, Г.С. Костюк, О.О. Леонтьєв та ін.) положення про тісну взаємозумовленість суб'єкт-суб'єктних відносин, що реалізуються в діяльності (К.О. Абульханова-Славська, Б.Г. Ананьєв, С.Л. Рубінштейн та ін.) ідеї і концепції, що характеризують мовну систему як багатоаспектний феномен (М.І. Жинкін, І.А. Зимня, О.О. Леонтьєв, Т.Н. Ушакова та ін.), а також концептуальні положення про форми і засоби спілкування дитини дошкільного віку з дорослими й однолітками, у яких відбувається становлення її психіки. (В.К. Котирло, С.Є. Кулачківська, С.О. Ладивір, М.І. Лісіна, Т.О. Піроженко, А.Г. Рузька, Т.В. Синько, С.П. Тищенко, Т.О. Репіна та ін.).

Нормативні можливості мовних досягнень дитини (можливості засвоєння мови як надбання культури) включені як вікові вимоги до документів і програм дошкільних установ освіти. При цьому мовлення дитини аналізується не у всіх аспектах, а з погляду визначених функцій, що вказують на рівень інтелектуального розвитку: розуміння, усвідомлення мовлення, лексичне наповнення, нормативне оволодіння мовними правилами. Діагностика мовленнєвого розвитку при цьому ведеться головним чином з метою корекції наявних недоліків, а аналіз мовленнєвих досягнень дитини відбиває орієнтацію на адаптивні критерії розвитку.

Постійне вправління дитини у здатності до комунікації з дорослими та ровесниками в знайомих та невизначених ситуаціях актуалізує психічний потенціал, якій пов'язаний зі здатністю передбачати результат взаємодії. Саме поява нових якостей у комунікативно-мовленнєвій лінії розвитку (передбачення, прогнозування, уявне розширення реальної ситуації спілкування) визначають нові можливості дитини, які проявляються у її мовленнєвій поведінці. Здатність людини регулювати свої дії, спираючись на передбачення результату, призводить до мети.

В такій спосіб феномен антиципації можна розглядати як інструмент яким володіє особистість, коли включає власну активність. Інструмент, завдяки якому людина отримує мотив діяльній самореалізації. Процес антиципації безпосередньо впливає на прийняття рішень у розгортанні поведінкових дій, так як вибір тієї чи іншої альтернативи здійснюється через прогноз, до чого вибори приведуть. Мета полягає в прогнозі, і якщо на меті домогтися не виходить, то відбувається адаптація шляху – відбувається корекція дій, стратегій, напрямків.

Постійна участь різних форм антиципації у взаємодії дитини з дорослими та іншими дітьми, функціонування феномену антиципації як прояв регулятивної, когнітивної, комунікативної, системотворчої функцій в комунікативній діяльності дозволяє побачити як феномен антиципації породжує мотиви комунікації, як антиципація стає мотивом взаємодії, як її сформований рівень впливає на мовленнєву поведінку особистості.

Висновки. Антиципація надає ключовий шлях до визначення рушійних сил для саморозвитку й становлення мовленнєвої поведінки. В аспекті впливу антиципації в соціальній взаємодії дитини з оточенням в різних ситуаціях невизначеності та знайомого змісту

підтверджується значущість творчих досягнень комунікативно-мовленнєвого розвитку старшого дошкільника на зростання свідомої саморегуляції мовної поведінки. Загальна психічна розвиненість дитини, сформованість «дошкільної зрілості» є базовим підґрунтям для прояву творчості, зокрема у комунікативній діяльності та розвитку антиципаційних можливостей дитини як прояву «передбачення майбутнього», проектування, як творчого прогнозування, створення образів майбутнього у будь якій діяльності. Наслідування культурних традицій хоч і надає людині інструмент для здійснення мовної комунікації, але без формування творчої уяви руйнуються дієві змістовні ознаки особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Батраченко І. Г. Психологія антиципації. – Д.: Вид-во ДНУ ім. О. Гончара, 2009. – 264 с.
2. Запорожец А.В. Развитие общения у дошкольников. (Х-ристика основных форм общения со взрослыми у детей от рождения до 7-и лет). Под ред. А.В. Запорожца и М.И.Лисиной. М.: «Педагогика», 1974. – 288 с.
3. Лисина М.И. Общение, личность и психика ребенка / Под ред. А.Г.Рузской; Вступительная статья А.Г.Рузской. – 2-е изд. – М.: Московский психолого-социальный институт, Воронеж: НПО «МОДЭК», 2001. – 384 с.
4. Піроженко Т.О. Комунікативно-мовленнєвий розвиток дошкільника. –Тернопіль: Мандривець, 2010. – 152 с.
5. Сергиенко Е. А. Антиципация в раннем онтогенезе человека. – М.: Наука, 1992. – 138 с.